

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КОЗЛОВСЬКА Людмила Володимирівна

УДК: 329+342.5 (477)

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ЗЛАМНИХ ЕТАПАХ XX
СТОЛІТТЯ (КІНЕЦЬ 10-х І 90-і РОКИ)**

Спеціальність 23.00.02 – Політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського Міністерства освіти та науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор **Наумкіна Світлана Михайлівна**, Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, завідувач кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **Гансова Емма Августівна**, Одеська філія Української Академії державного управління при Президентові України, професор кафедри соціально-політичних наук.

кандидат політичних наук, доцент **Дубовик Володимир Алімович**, Інститут соціальних наук Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова, доцент кафедри міжнародних відносин.

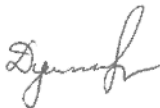
Провідна установа: Українська державна академія зв'язку ім. О.С.Попова Державного комітету зв'язку та інформації України, м. Одеса.

Захист відбудеться: "12" вересня 2000 р. о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009 м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "10" серпня 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Для динамічного розвитку будь-якого суспільства надзвичайно важливе значення має формування самодостатньої, внутрішньо структурованої і дієвої політичної еліти. Теорія еліт досить давно стала пріоритетним напрямком зарубіжних наукових досліджень, що, на великий жаль, не можна сказати про нашу вітчизняну науку. Зрозуміло, що молодий вік української державності не дає підстав вважати, що формування національної політичної еліти в цілому відбулося. Звідси і проблема тривалого пошуку провідної, базової ідеологічної доктрини суспільного розвитку, і причини гальмування економічного, соціального та політичного розвитку тощо. Саме це і спонукає автора до розгляду питань формування та становлення політичної еліти України після проголошення незалежності з точки зору неупередженого аналізу та з метою вивчення больових точок нашого суспільства — політичного розвитку.

Молода українська держава знаходиться в стані боротьби за своє економічне і політичне незалежне існування, а нова еліта у процесі мутації і постійних змін. Непевні майже всі прогнози — які вимоги поставить третє тисячоліття до України, особливо під час політичних випробувань? Яким буде цей вибір також залежить і від політологів, що спроможні дати науковий аналіз і оцінку сучасного стану політичної еліти в Україні. Саме цим обумовлена **актуальність теми** дослідження.

Сучасні українські політологи та історики тільки підійшли до оцінки діяльності таких форм державності як Українська Народна Республіка, Гетьманщина, Західноукраїнська Народна Республіка. Науковці ще не проаналізували роль національної політичної еліти, яка стала одним з головних чинників державотворення. Побачити її сутність краще з висоти сучасних перетворень, порівнюючи та аналізуючи процеси і події першого і останнього десятиріччя XX-го століття, що мали багато спільного і головне — оскільки ціль і мета цих подій була одна — будівництво незалежної України.

Актуальним є сам підхід до проблеми з допомогою порівняльного аналізу формування еліти двох епох, хоча їх роз'єднує семидесятирічна прірва бездержавницького існування України. Політична еліта у часи випробувань може стати одним з головних чинників формування нової влади і держави. Створення нової національної ідеології і політичне структурування суспільства і парламенту України зараз вкрай необхідні, бо держава без чіткої

внутрішньої політики не може бути повноцінною. Президент України, прем'єр-міністри останнім часом зробили чимало заяв з приводу коаліційного "кабінету довіри" на основі об'єднання еліти та її партійної відповідальності. Цей шлях допоможе висвітлити прононована робота.

Проблема формування еліти пройшла багатовіковий шлях розвитку. Вона зустрічається в працях античних авторів — Платона, Аристотеля та багато інших. В Середньовіччя до неї звертаються Марсилій Падуанський, Ж.Боден та інші. В епоху Відродження проблема формування еліти серед проблем формування влади розглядається насамперед Ш.-Л.Монтеск'є та Ж.Ж.Руссо. Т.Джефферсон і Дж.Медісон, розглядаючи цільову конкуренцію гілок влади, відкрили новий напрямок в розгляданні проблеми. У XVIII-XIX століттях проблема формування еліти отримала філософське підґрунтя в працях І.Канта і Г.Гегеля. В політичній думці царської Росії М.Щербаков (1733-1790 рр.) розробив аристократичну модель формування еліти, С.Десницький (1740-1789 рр.) розглядав еліту в контексті конституційної монархії в Росії, М.Сперанський (1772-1839 рр.) бачив еліту як різні гілки єдиної влади в державі. В XIX — на початку XX століть концепція формування еліти в Росії розроблялася в державно-правовому аспекті такими дослідниками, як А.Алексєєв, В.Гессен, М.Коркунов, В.Чичерін та іншими. В українській політичній думці проблема формування еліти піднімалась в "Руській Правді" Ярослава Мудрого, в Городельській Унії 1413 року, в "Пактах та Конституції прав та вольностей війська Запорізького" Пилипа Орлика (1710 рік) та ін. Ця проблема просліджується також в роботах В.Антоновича, П.Чубинського, М.Драгоманова, Т.Рильського, М.Костомарова та багато інших. Проблема формування політичної еліти продовжує посідати важливе місце в сучасній вітчизняній і зарубіжній політичній думці.

Питання еволюції української політичної еліти недостатньо вивчені і проаналізовані як українськими, так і закордонними політологами і істориками. Брак досліджень, особливо до середини 90-х років, вказує на те, що ця проблема гостро актуальна і малодосліджена. Вона вимагає порівняння історичних типів еліти. Радянські дослідники ігнорували питання елітотворення Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Гетьманщини. В той же час вчені української діаспори заклали фундамент дослідження еліти України. У працях І.Лисяка-

Рудницького, П.Феденка, М.Шлемковича процес формування еліти розглядається як синтез і змагання різних політичних груп. Діаспорні історики П.Солуха, І.Нагаєвський, Т.Гунчак, П.Мірчак, В.Іваніс, Р.Малиновецький та інші, досліджуючи проблему, ідеалізують окремих представників еліти: П.Скоропадського, М.Грушевського, С.Петлюру, В.Винниченка, соціалістів-самостійників. Сучасні українські історики більш об'єктивно вивчають представників української політичної еліти (В.Верстюк, О.Комиленко, В.Солдатенко, Я.Тинченко та інші). Але вони майже не аналізують події, подаючи переважно фактологічний матеріал, інколи відтворюючи діаспорну "романтичну" концепцію. Сучасна російська школа політологів-елітологів зробила певні успіхи у дослідженні еліти "перебудови" і "постперебудівної" епохи. Так, у дослідженнях М.Афанасьєва, Г.Ашина, А.Понеділкової, С.Кордонського, О.Криштановської, Р.Ривкіної та ін. розглядаються окремі аспекти еволюції російської еліти. Процес еволюції еліти в Україні частогусто наслідують російські "зразки" і тому залучення російських досліджень у процесі аналізу українського соціуму, на погляд автора, є доцільним. Більшість українських політологів негативно, критично оцінює сучасний стан політичної еліти в Україні, вважаючи її "нетоталітарною", але водночас "олігархічною", "мафіозною". А.Білинський, І.Дмитрів, Ю.Загоруйко, В.Кравченко, С.Мирошніченко, Р.Павленко, В.Полохало, розглядаючи окремі особливості еволюції еліти, не бачать її головної державотворчої функції і функції розбудови нової економічної системи.

Іншу позицію займають такі політологи і політики як М.Головатий, С.Залупко, Б.Кухта, В.Литвин, Ю.Луканов, О.Мустафін та інші. Виходячи з позицій елітаризму, вони обґрунтовують необхідність формування нової еліти, показуючи закономірність її розвитку. Певний досвід був накопичений при висвітленні теми закордонними дослідниками (крім російських): Ж.Блонделем, Т.Дайем, А.Зіглером, Х.Г.Майером, С.Мейнуорингом, А.Хассом, Ж.-Ш.Шуреком. З огляду на сказане, дисертант вважає, що проблема вимагає подальшого вивчення. В її трактуванні в посткомуністичних країнах ще не стерті однобокість, ідеологічність та інертність. Утворився розрив між теорією та політичною практикою. Ще не достатньо вивчені загальноуніверсальні та специфічні аспекти проблеми формування політичної еліти. Вимагає подальшого політологічного опрацювання специфіка формування еліти у

внутрішньої політики не може бути повноцінною. Президент України, прем'єр-міністри останнім часом зробили чимало заяв з приводу коаліційного “кабінету довіри” на основі об'єднання еліти та її партійної відповідальності. Цей шлях допоможе висвітлити пропонуванa робота.

Проблема формування еліти пройшла багатовіковий шлях розвитку. Вона зустрічається в працях античних авторів — Платона, Аристотеля та багато інших. В Середньовіччя до неї звертаються Марсилій Падуанський, Ж.Боден та інші. В епоху Відродження проблема формування еліти серед проблем формування влади розглядається насамперед Ш.-Л.Монтеск'є та Ж.Ж.Руссо. Т.Джефферсон і Дж.Медісон, розглядаючи цільову конкуренцію гілок влади, відкрили новий напрямок в розгляданні проблеми. У XVIII-XIX століттях проблема формування еліти отримала філософське підґрунтя в працях І.Канта і Г.Гегеля. В політичній думці царської Росії М.Щербаков (1733-1790 рр.) розробив аристократичну модель формування еліти, С.Десницький (1740-1789 рр.) розглядав еліту в контексті конституційної монархії в Росії, М.Сперанський (1772-1839 рр.) бачив еліту як різні гілки єдиної влади в державі. В XIX — на початку XX століть концепція формування еліти в Росії розроблялася в державно-правовому аспекті такими дослідниками, як А.Алексєєв, В.Гессен, М.Коркунов, В.Чичерін та іншими. В українській політичній думці проблема формування еліти піднімалась в “Руській Правді” Ярослава Мудрого, в Городельській Унії 1413 року, в “Пактах та Конституції прав та вольностей війська Запорізького” Пилипа Орлика (1710 рік) та ін. Ця проблема просліджується також в роботах В.Антоновича, П.Чубинського, М.Драгоманова, Т.Рильського, М.Костомарова та багато інших. Проблема формування політичної еліти продовжує посідати важливе місце в сучасній вітчизняній і зарубіжній політичній думці.

Питання еволюції української політичної еліти недостатньо вивчені і проаналізовані як українськими, так і закордонними політологами і істориками. Брак досліджень, особливо до середини 90-х років, вказує на те, що ця проблема гостро актуальна і малодосліджена. Вона вимагає порівняння історичних типів еліти. Радянські дослідники ігнорували питання елітотворення Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Гетьманщини. В той же час вчені української діаспори заклали фундамент дослідження еліти України. У працях І.Лісяка-

Рудницького, П.Феденка, М.Шлемковича процес формування еліти розглядається як синтез і змагання різних політичних груп. Діаспорні історики П.Солуха, І.Нагаєвський, Т.Гунчак, П.Мірчак, В.Іваніс, Р.Малиновецький та інші, досліджуючи проблему, ідеалізують окремих представників еліти: П.Скоропадського, М.Грушевського, С.Петлюру, В.Винниченка, соціалістів-самостійників. Сучасні українські історики більш об'єктивно вивчають представників української політичної еліти (В.Верстюк, О.Комиленко, В.Солдатенко, Я.Тинченко та інші). Але вони майже не аналізують події, подаючи переважно фактологічний матеріал, інколи відтворюючи діаспорну "романтичну" концепцію. Сучасна російська школа політологів-елітологів зробила певні успіхи у дослідженні еліти "перебудови" і "постперебудівної" епохи. Так, у дослідженнях М.Афанасьєва, Г.Ашина, А.Понеділкової, С.Кордонського, О.Криштановської, Р.Ривкіної та ін. розглядаються окремі аспекти еволюції російської еліти. Процес еволюції еліти в Україні часто-густо наслідує російські "зразки" і тому залучення російських досліджень у процесі аналізу українського соціуму, на погляд автора, є доцільним. Більшість українських політологів негативно, критично оцінює сучасний стан політичної еліти в Україні, вважаючи її "нетоталітарною", але водночас "олігархічною", "мафіозною". А.Білинський, І.Дмитрів, Ю.Загоруйко, В.Кравченко, С.Мирошніченко, Р.Павленко, В.Полохало, розглядаючи окремі особливості еволюції еліти, не бачать її головної державотворчої функції і функції розбудови нової економічної системи.

Іншу позицію займають такі політологи і політики як М.Головатий, С.Залупко, Б.Кухта, В.Литвин, Ю.Луканов, О.Мустафін та інші. Виходячи з позицій елітаризму, вони обґрунтовують необхідність формування нової еліти, показуючи закономірність її розвитку. Певний досвід був накопичений при висвітленні теми закордонними дослідниками (крім російських): Ж.Блонделем, Т.Дайем, А.Зіглером, Х.Г.Майером, С.Мейнуорингом, А.Хассом, Ж.-Ш.Шуреком. З огляду на сказане, дисертант вважає, що проблема вимагає подальшого вивчення. В її трактуванні в посткомуністичних країнах ще не стерті односторонність, ідеологічність та інертність. Утворився розрив між теорією та політичною практикою. Ще не достатньо вивчені загальноуніверсальні та специфічні аспекти проблеми формування політичної еліти. Вимагає подальшого політологічного опрацювання специфіка формування еліти у

перехідних політичних системах. Особливо це важливо для українського та інших пострадянських суспільств, де ефективність формування політичної еліти є індикатором успіху демократичних перетворень.

Дисертаційне дослідження розроблено згідно з загальною **науково-дослідною програмою** кафедри політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського “Соціально-економічні проблеми становлення ринкового механізму господарювання і формування нової політичної еліти в перехідний період”, одним із виконавців якої був дисертант.

Метою дисертаційного дослідження є висвітлення суперечливих процесів формування та еволюції національної української політичної еліти у XX столітті за допомогою методу порівняльного аналізу, з’ясування особливих та загальних рис в еліті Визвольних змагань і сучасної України. Досягненням мети дослідження передбачається забезпечити рішення **наступних завдань**:

- дослідити процеси ротації політичної еліти в Україні на зламних етапах двадцятого століття;
- розглянути роль економічної і військової еліти, інтелігенції, партійних структур у процесі елітотворення;
- висвітлити структуру політичної еліти, її соціальні особливості, “генераційний код”, порівнюючи еліту 1917-1920 і 1990-2000 років;
- з’ясувати загальні процеси елітотворення, що об’єднують еліти Визвольних змагань і сучасної України, виявити особливі тенденції розвитку еліти окремих епох;
- розглянути політичні змагання з точки зору боротьби еліти з контрелітою;
- виявити тенденції і спрогнозувати розвиток політичної еліти у пострадянському суспільстві.

Процес формування української політичної еліти в періоди державотворення незалежної України розглядається автором як об’єкт дослідження. Предметом дослідження є формування української політичної еліти на зламних етапах XX століття (кінець 10-х і 90-ті роки), особливості процесу елітотворення в періоди будівництва суверенної держави в Україні.

Методичну і методологічну базу дослідження становить насамперед порівняльний (компаративістський) аналіз, а також

принципи історизму, конкретності, цілісності, об'єктивності, системності, які забезпечили цілісне сприйняття об'єкту дослідження в усій системі його зв'язків і взаємозалежностей з іншими елементами соціально-політичного процесу. Так, наприклад, принцип історизму втілюється у розгляді процесу елітотворення, який слід розглядати лише як динамічний процес, що відбувається в різних типах суспільства у той чи інший час і видозмінюється в залежності від характеру політичних, соціально-економічних та правових відносин тієї чи іншої держави. Принцип конкретності знайшов своє вираження у постійній спрямованості дослідження на поєднання конкретної багатоманітності фактів, явищ з необхідними узагальненнями, розумінням їх сутності, що виступає як єдність різноманітного і дає можливість всебічно аналізувати, досліджуючи соціально-політичні процеси. Дуже тісно з ним пов'язаний принцип цілісності, який знайшов свій вияв у визначенні загальних і особливих рис у процесі формування політичної еліти обраних для порівняння історичних періодів, що внесло системоутворюючу єдність і логічний зв'язок у цей процес, а також дозволило адекватно виділити специфіку авторської позиції щодо проблем дослідження. Принцип об'єктивності знайшов своє закріплення у постійно здійснюваному в дисертаційному дослідженні співставленні теоретичних міркувань і узагальнюючих суджень з конкретно фіксованими фактами існування політичної еліти. Принцип системності дав можливість розглядати процес формування політичної еліти не ізольовано і відокремлено від інших важливих наукових досліджень, а в теоретичному та практичному контексті загальних соціально-політичних проблем.

Емпіричну базу дисертації становлять документальні джерела, статистичні дані, результати соціологічних досліджень, здійснених в Україні та інших країнах, а також власні спостереження дисертанта за розвитком сучасних політичних процесів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає насамперед у висуванні й обґрунтуванні позитивних і негативних тенденцій процесу формування української політичної еліти двох вирішальних епох країни, а також напрямків розвитку нової політичної еліти сучасної України.

Вперше обґрунтовується політична боротьба в Україні не тільки з погляду класової боротьби, конкуренції ідей, але й з точки зору еволюції політичної еліти.

Проблема елітотворення є складним і комплексним соціально-політичним явищем, тому цей процес досліджується як складова частина загального процесу державотворення в незалежній Україні в ХХ-му столітті.

Проводиться порівняльний (компаративістський) аналіз еліти сучасної України й періоду Визвольних змагань кінця першого десятиріччя ХХ-го ст. Для цього всебічно аналізується роль масонства, конреліти, гетьманської та військової еліти в часи Визвольних змагань і досліджується роль підприємницької еліти та трансформація колишньої еліти – номенклатури СРСР — в нову сучасну політичну еліту.

Аналізуються можливості українських політичних партій з точки зору належності їх лідерів до політичної і економічної еліти. Досліджуються регіональний аспект і місцеві особливості у формуванні політичної еліти за принципами партійності і земляцтва в сучасній Україні. Розглядається зміна “генераційного коду” у правлячої еліти та подається типологія політичної еліти України.

Здійснено системне теоретико-методологічне осмислення проблем формування політичних еліти та його практичне застосування, що виявляється в процесі політичного розвитку сучасної України.

Апробація результатів дисертації оприлюднена автором на Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Партійне будівництво в Україні 90-ті роки (політологічний, соціологічний, психологічний, правовий аспекти)”. Одеса–Київ, 1998.; “Політика і політична культура в умовах становлення і розвитку українського суспільства”. Одеса, 1999.

Дисертація обговорена на засіданні кафедри політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського й рекомендована до захисту спеціалізованою вченою радою К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії з наукової спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Концептуальна основа дисертації та її результати висвітлені у наукових **публікаціях**, серед яких 5 статей у збірниках праць, що визнані ВАКом України фаховими з політології, а 5 — в інших наукових виданнях, із них самостійних — 5, що складає **особистий внесок** дисертанта у розробку проблематики. Ідеї та розробки

С.М.Наумкіної, спільно з якою написано 5 статей, дисертантом в тексті не використовувались.

Загальний обсяг опублікованих матеріалів становить 3,5 друк. аркуша.

Наукове та практичне значення отриманих результатів визначається новизною і сукупністю тез, що виносяться на захист. Висновки даної роботи можуть бути використані для подальшої наукової розробки проблеми, для уточнення її теоретичних засад.

Матеріали дисертації також можуть знайти застосування в роботі уряду, Верховної Ради, експертів, виборчих штабів для поліпшення як кадрового складу керівних працівників, так і для усунення протиріч в колах політичної еліти.

Головні положення дисертації та її висновки можуть бути використані у роботі апарату влади місцевого і центрального рівня у ротатії кадрів, в ідеологічній і практичній роботі, у створенні виборчих і політичних програм. Крім того, вони можуть використовуватись у навчально-методичних посібниках, програмах загальних і спеціальних курсів з політології, історії, кратології та елітотворення.

Структура дисертації зумовлена її метою і завданнями. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації — 186 сторінок. Список джерел складає 327 назв і займає 22 сторінки. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтована актуальність дисертаційного дослідження, визначена ступінь розробленості проблеми, сформульовано мету і завдання роботи. Також висвітлено наукову новизну, охарактеризовано джерелознавчу і методологічну базу дослідження, її науково-практичне значення.

У першому розділі ***“Формування української політичної еліти під час революцій і Визвольних змагань”*** розглядаються проблеми ротатії еліти Центральної Ради і Української Народної Республіки. Досліджується радикально орієнтована українська інтелігенція, що опинилася у стані контреліти. Показано, що через те, що вузьке коло “свідомих українців” взяло на себе захист української культури і мови та намагалось очолити боротьбу українського народу за соціальні зміни, українську контреліту початку ХХ століття

об'єднувала мова, соціалізм, ворожість до імперії і любов до України.

Аналізуються масонські зв'язки української контреліти, що увійшла у політичну еліту Тимчасового уряду, а також будівництво Центральної Ради, як крайового автономного уряду.

Узагальнюється матеріал про рекрутування української політичної еліти зразка 1917 року переважно з партій: Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), партії українських соціал-революціонерів (УПСР), з інтелігенції Києва і таких міст як Одеса, Катеринослав, Чернігів, Полтава, що становив тонкий прошарок "свідомих" партійних інтелігентів, які прагнули соціальних змін і автономії, намагаючись стати краєвою елітою в боротьбі за владу із загальноросійською елітою Тимчасового уряду. Показано, що у середовищі української політичної еліти проходила тривала боротьба за провід, в результаті чого спочатку соціал-демократи відсунули федералістів і самостійників від вирішення головних питань, а в січні 1918 року їх змінили соціалісти-революціонери.

Аналізуючи діяльність кабінетів секретарів-міністрів 1917-1918 років В.Винниченка і В.Голубовича, автор показує на невдачі, які були пов'язані насамперед з тим, що кабінети переважно складалися з осіб, які не мали досвіду управління, оскільки в них не було ні адміністраторів-фахівців, ні досвідчених організаторів виробництва, транспорту, фінансової системи, армії. На той час політична еліта припинила зв'язки з бізнес-елітою, ставши поза виробництвом та ігноруючи реальне життя.

Далі в роботі формулюються причини приходу до влади гетьманського режиму, який завдяки участі в урядових системах фінансистів і підприємців зміг добитися позитивних результатів в питаннях відродження виробництва. Показано, що до влади прийшла коаліція лібералів-земців, кадетів, прагматично налаштованих підприємців, фінансистів, поміщиків. У спілці з ними в урядові структури і апарат місцевої влади увійшли помірковані свідомі українці з числа федералістів, самостійників, хліборобів.

Особлива увага в дисертації приділяється проблемам політичної еліти Гетьманщини, яка після "Грамоти гетьмана" про "федеративну" злуку з Росією і затвердження промонархістського кабінету С.Гербея розпочала боротьбу за повновладдя і відновлення національної республіки. Лідери практично всіх українських

політичних партій виступили проти Гетьмана, сформувавши вищу владу — Директорію, яка була коаліцією УСДРП, УПСР, УПСС та національно налаштованого офіцерства. Доводиться, що ця коаліція була нетривалою. Після руйнації всіх спроб уряду В.Чехівського створити працюючу державну систему, до влади, з допомогою військових, прийшов С.Петлюра, який припинив всі зв'язки з партією і почав створювати владні структури, не враховуючи принципу партійності як головного. Показується, що кабінети прем'єрів С.Остапенка, Б.Мартоса, І.Мазепи, В.Прокоповича формувалися не стільки за партійними ознаками, скільки за принципами зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури, відданості ідеї незалежності і голові Директорії, яким став з лютого 1919 року С.Петлюра. Таким чином, в 1919 році в Україні з'являється мілітарна отаманська еліта, яка прагнула влади і конкурувала майже з усією іншою політичною елітою.

В розділі здійснено також і аналіз політичної еліти в Україні, що будувалася за ознаками генерації. Так, члени УПСФ, які почали свою політичну діяльність ще у XIX столітті, були п'ятидесяти-шестидесятирічними політиками з досвідом легальної праці, діячі УСДРП були тридцятирічними і мали досвід підпілля і революції 1905 року, а більшість лідерів і членів УПСР були двадцятирічними юнаками, яким бракувало не тільки громадсько-політичного, але й особистого досвіду. Для української еліти того часу характерна швидка зміна генерацій у політиці. “Тупівці” були генерацією лібералів і демократів, які довгий час виборювали автономію України, право української культури і мови. УСДРП, ядром генерації якої була когорта одноліток провінційного походження з міст і сіл Лівобережної України, політичного досвіду не мала, але мала досвід багаторічної революційної боротьби, підпілля. Наймолодшою генерацією діячів Визвольних змагань були УПСР. Вони не мали як політичного, так і життєвого досвіду, але компенсували свої недоліки завзяттям, рухливістю, “пасіонарністю”, бажанням влади, юнацьким екстремізмом.

Особлива увага приділяється аналізу партійно-політичної еліти Української Народної Республіки, котру підпирала військова еліта, але й вона була головною небезпекою, як в часи існування Центральної Ради, так і в епоху Директорії. Розкривши процес об'єднання вищої державної і вищої військової влади в особі С.Петлюри, дисертант робить висновок про мілітаризацію політичної

еліти і про формування напіввійськової диктатури. На думку автора, у той час яскраво просліджувалася тенденція синтезу еліти, повертання до середньовічних зразків елітотворення і репрезентувався отаманський провід у повстанському русі.

У другому розділі дисертації *“Засади формування політичної еліти незалежної України”* подається аналіз глибокої кризи в Компартії України, що посилилася після відставки В.Щербицького і появи перших опозиційних рухів в Україні. Протягом тривалого періоду своєї історії український народ розвивався у складі різних державних утворень. Тому відлік історії сучасної політичної еліти належить вести з початку 90-х років, коли новообраний склад Верховної Ради України проголосив суверенітет і незалежність нашої держави. Політична ініціатива у вирішенні важливих питань належала Верховній Раді. Саме вона стала зразком виміру нової політики для номенклатурних робітників із старої партійної еліти. Однак стверджувати, що в цей час відбулося радикальне відновлення політичної еліти України, ми не можемо. Суперечливість умов формування і розвитку політичної еліти нашої держави породила суперечливі оцінки її характеру і можливостей. Популярності набула думка про те, що в якості керуючої еліти країні дісталася комуністично-тоталітарна номенклатура, яка завдяки своєчасній зміні гасел і рекрутуванню в свої ряди лідерів-конформістів колишньої контреліти, змогла зберегти свою владу і власність.

“Стара” політична еліта УРСР під впливом “перебудівних” тенденцій і націонал-демократичного руху втратила свої позиції, трансформувалася, розпалася на дрібні угруповання. Вже перші іспити — вибори на з’їзд народних депутатів СРСР, вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад 1989-1990 років показали тенденцію руйнації “старої” еліти і трансформації частини контреліти і місцевої еліти у політичну еліту України.

В дисертації обґрунтовано, що на початку 90-х років лідери політичних партій і рухів мали можливість перетворитися на “нову революційну” еліту України. Але так не сталося не тільки тому, що колишнім діячам контреліти бракувало досвіду, грошей, свободи слова, а насамперед завдяки народу України, який сподівався на поступові, помірковані зміни без загострення боротьби за владу, без кровопролиття. Показано, що колишні номенклатурні лідери відчували це “соціальне замовлення”, вони блискавично змінили свої переконання і, очоливши рух за самостійну, демократичну,

буржуазну державу, перетворилися у нову національну еліту, що перехопила гасла у своїх колишніх ворогів і стала впроваджувати їх у життя. Цей феномен раптового перетворення еліти характерний для більшості країн СНД, деяких країн Середньої Європи.

В той же час лідери націонал-демократів, залишившись без ідеології, втратили єдину зброю у боротьбі за владу. Вони частково перейшли до співпраці з режимом (УРП — з Л.Кравчуком, Рух — з Л.Кучмою) або взагалі залишилися далеко від реальної політики.

В розділі досліджується політична еліта незалежної України, що почала залучати до своїх лав позбавлену еліту опозиції, окремі політичні партії та “професіоналів”. Але вже в часи прем’єрства Л.Кучми з 1993 року “професіонали” з допомогою блока “Нова Україна” почали грати самостійну роль і впливати на політичні рішення. Конфлікти в колах еліти привели до падіння кабінетів В.Фокіна, Л.Кучми, до перехоплення реальної виконавчої влади Л.Кравчуком у спілці з Донецьким директором, якого репрезентував виконуючий обов’язки прем’єра Ю.Звягільський.

Особлива увага при аналізі формування нової політичної еліти приділяється “київській” еліті, що почала змагання за владу між президентом і верхівкою Верховної Ради, а також місцевими радами. Цей конфлікт підірвав підвалини влади президента на місцях, де регіональні еліти все більше виходили з-під контролю центра. Позиції президента Л.Кравчука були розгойдані непевною політикою по відношенню до керуючих кадрів. Зберігаючи національну фразу, яка була розрахована на виборця Західної і Центральної України, Л.Кравчук зберіг “стару номенклатуру”, колишніх секретарів Компартії України, заборонив у 1991року Компартію України, почав шукати підтримку у “лівих” напередодні виборів 1994 року, призначивши прем’єром “консерватора” В.Масола. Таким чином, ці хитання, приходять до висновку автор, не “цементували”, а руйнували коло прибічників президента, “партію влади” і в цілому політичну еліту.

У третьому розділі дисертації *“Головні тенденції розвитку сучасної української еліти”* автор досліджує ті зміни, що сталися у формуванні політичної еліти у 1994-2000 роках, розглядає головні тенденції її розвитку, аналізує особливості становлення сучасної української еліти. Зміни, які почалися у 1994 року, були закріплені у “Конституційному договорі” і в новій Конституції 1996 року, у змінах в політичному “бомонді” і кабінеті міністрів. В результаті

парламентських та президентських виборів в зазначений період до влади прийшли професійні політики. Тобто в молодій українській державі кінцево утвердилась політична еліта. Свій подальший розвиток вона отримала в особах новообраних депутатів, які до цього входили в керівництво політичних партій, були в складі вищого адміністративно-господарського керівництва. В період виборів до складу політичної еліти України ввійшли представники підприємницького корпусу.

Дисертант аналізує перебіг боротьби між основними кланами еліти. Так, у 1994-1995 роках перемогла “дніпропетровська” група, яка домовилася з київською, харківською, донецькою групами про перерозподіл повноважень. Але боротьба продовжувалася — з відставкою кабінету В.Масола зменшився вплив “консервативної” київської групи, а з відставкою кабінету Є.Марчука домінуюче положення “дніпропетровської” групи посилювалося. Кабінет В.Пустовойтенка, після відставки кабінету П.Лазаренка, намагався спиратися не тільки на Дніпропетровськ, але й на Харків, іншу регіональну еліту, яка поривалася об’єднатися навколо Народно-Демократичної партії (НДП).

У розділі розглядаються спроби мафії захопити владу в Криму і реакція на це центральної влади. Досліджується процес формування в Україні кланів, лобі, “клік”, як форм структурування еліти. Простежуються форми ротації еліти: земляцькі, родинні, однокашницькі зв’язки, зв’язки “патрон-клієнт”, номенклатурна “єдність”, як вирішальні важелі у ротації еліти в Україні. Аналізуються генераційні зміни в українській еліті, боротьба генерацій в уряді і парламенті, вплив “генераційного коду” на формування партій і блоків. Висвітлюються перспективи еволюції політичної еліти України після парламентських 1998 року та президентських виборів 1999 року.

Отже, процес формування політичної еліти незалежної України складний і тривалий. Для його подальшого успішного подолання, забезпечення подальшої стабільності українського суспільства необхідно вирішити проблему вибору оптимальної моделі відтворення політичної еліти.

У **висновках** підведені підсумки дослідження, сформульовані теоретичні положення і практичні рекомендації, визначені підходи до

подальшого поглибленого дослідження цієї проблеми.

Дисертант підкреслює, що політична еліта двох вирішальних епох в історії України 1917-1920 і 1990-2000 років наряду з особливостями має багато спільного. Головне в тому, що еліта цих епох досягла статусу державницької і створила незалежну державу — Україну.

Еліта УНР складалася переважно з колишньої української контреліти, в її формуванні брали участь навіть масонські ложі. На відміну від неї, сучасна українська еліта формувалася шляхом синтезу з трьох складових частин — колишньої політичної еліти УРСР, промислової еліти (частково бізнесменів), національно-демократичної еліти, яка до розпаду Радянського Союзу виступала як контреліта. Еліта Гетьманщини намагалася провести в Україні буржуазні, ринкові реформи, що наближає її до еліти сучасної України. Внесок П.Скоропадського в розвиток науки і культури не тільки посилив українську політичну еліту травня-листопада 1918 року, а й зробив її лідером на певний час в майбутньому радянському суспільстві в сфері діяльності Академії Наук.

Мілітаризована отаманська еліта Директорії Центральної Ради конкурувала майже зі всією іншою політичною елітою свого часу, в силу чого не змогла стати консолідуючою і державотворницькою. Еліта Визвольних змагань, як і еліта сучасної України, пройшла шлях еволюції від періоду “хаосу” до відносного спокою, від радикалізму і головної ролі законодавчої влади до поміркованості і посилення влади президента, Гетьмана чи голови Директорії.

Держава завжди має розглядатися як матеріальна форма національного суверенітету. Перемогти у національно-визвольній боротьбі і збудувати незалежну державу може тільки той народ, який має таку політичну еліту, яка відповідає соціально-економічним і політичним вимогам цього періоду. На початку 90-х років XX століття Українська держава могла виникнути лише як держава “номенклатурної” еліти, контреліта була нечисленна, не мала досвіду і впливу на економіку. Реформи у суспільстві в кінці 80-х — на початку 90-х років проводила номенклатура, але на користь ще не сформованого класу вільних приватних підприємців.

Номенклатура була достатньо розвинена кількісно і якісно та придатна для будівництва держави. Іншого соціально-політичного середовища, яке безкровно могло перехопити владу, на початку 90-х років не було.

Українській політичній еліті 1917-1920 та 1990-2000 років притаманні деякі особливості. Це і генераційний код, що присутній при формуванні еліти, і “києвоцентризм” у поєднанні з регіональною конкуренцією і змаганнями між “ідеологами” та “підприємцями”.

На жаль, будівництво основ Української Народної Республіки було неможливим без чіткої економічної програми, без зв'язку з виробництвом і підприємцями. Догматизм лідерів УНР привів їх до поразки. Обмежені можливості еліти Центральної Ради спричинили нездатність її побудувати діючий державницький апарат і втримати владу. На відміну від еліти “свідомих українців” 1917-1920 років, сучасна еліта схильна до компромісів, ідеологічно і соціально мобільна — вона змогла переорієнтуватися і протидіяти зовнішнім і внутрішнім антидержавницьким процесам. Сучасні лідери політичної еліти України змогли переорієнтувати старий державницький апарат, армію на досягнення нових цілей державотворення. В той же час політична еліта об'єднується з економічною елітою, “конвертуючи” владу у власність, створюючи нову правлячу верству України.

З попереднього аналізу ясно витікає, що саме відсутність або наявність дієвої й активної еліти як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні є домінуючим фактором, який вирішує долю країни. Без перебільшення сьогодні можна сказати, що тільки тоді, коли буде існувати повнокровна українська політична еліта /на всіх її рівнях/, з'явиться можливість побудови повноцінної розвиненої держави.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Козловська Л. Еволюція політичних еліт і формування “партії влади” в сучасній Україні // Перспективи – 1998. – №2. – С.19-21.
2. Козловська Л., Наумкіна С.М. Революційні перетворення в суспільстві та трансформація еліт // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л.І.Кормич. — Одеса: Астропринт, 1998. – Вип.3-4. — С.189-194
3. Козловська Л. Тенденції розвитку політичної еліти в Україні другої половини 90-х років // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць/ Відп. ред. Л.І.Кормич. – Одеса: 1999. – Вип.5. – С.51-56.

4. Козловська Л. Аналіз президентських виборів 1994 р. в Україні і формування нової політичної еліти // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л.І.Кормич. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6-7. — С.142- 148.
5. Козловська Л., Наумкіна С.М. Аналіз розвитку української політичної еліти (1994-1999роки) // Нова політика. – 1999. – №6(26). – С.34-38.
6. Козловська Л., Наумкіна С.М. Географічні та соціальні фактори формування української політичної еліти 1917 року // Науковий вісник. – Одеса: Одес. держ. політехн. університет. – Вип.5. – 1998. – С.4-7.
7. Козловська Л. Формування української політичної еліти під час революції 1917 року (до постановки проблеми) // Наукові праці молодих вчених. – Одеса: Одес. держ. політехн. університет. – Вип.6. – 1998. — С.49-54
8. Козловська Л., Наумкіна С.М. Українська політична еліта зразка 1917 року // Науковий вісник. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 1998. Випуск 4-5. – С.6-9.
9. Козловська Л., Наумкіна С.М. Формування українських партій і політичної еліти в 1917-1920 роки // Вестник СевГТУ. – Севастополь: Гос. тех. университет. – 1999. – №17. – С.121-128.
10. Козловська Л. Формування нової політичної еліти в сучасній Україні // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених “Політика і політична культура в умовах становлення і розвитку українського суспільства. – Одеса, 1999. – С.136-138.

АНОТАЦІЇ

Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної еліти на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-і роки). — Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2000.

В дисертаційній роботі аналізується процес формування української політичної еліти в кінці 10-х і 90-х років ХХ століття,

тобто в переломні для України періоди. Порівняльний аналіз охоплює еліту Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Гетьманщини і сучасної незалежної України. Особлива увага в дисертації приділяється головному загальному напрямку в цьому процесі — формуванню нової політичної еліти в період побудови української державності. Порівнюються основні принципи, тенденції, напрямки і особливості цього процесу. Аналізуються складності і специфіка сучасного етапу політичної трансформації еліти.

Ключові слова: політична еліта, контреліта, номенклатура, правлячі та опозиційні партії, партія влади, групи інтересів, трансформація еліти.

Козловская Л.В. Сравнительный анализ формирования украинской политической элиты в переломные этапы XX века (конец 10-х и 90-е годы). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2000.

В диссертационной работе анализируется процесс формирования украинской политической элиты в конце 10-х и в 90-е годы XX столетия, т.е. в переломные для Украины исторические периоды. Сравнительный анализ охватывает элиту Украинской Народной Республики, Западно—Украинской Народной Республики, Гетманщины и современной независимой Украины.

Особое внимание в диссертации уделяется главному общему направлению в этом процессе — формированию новой политической элиты в периоды строительства украинской государственности. Сопоставляются основные принципы, тенденции и особенности этого процесса. Анализируются трудности и специфика современного этапа трансформации элит.

Исследуются процессы ротации политической элиты в современной Украине в сравнении с аналогичным процессом периода Центральной Рады. Рассматривается роль экономической и военной элиты в формировании политической элиты. Анализируются общие

процессы образования элиты периода Освободительных движений и в современной Украине. Рассматриваются взаимодействие и взаимовлияние политической элиты и контрэлиты. Дается анализ политической ситуации в Украине не только с позиции классовой борьбы, конкуренции идей, но и с точки зрения эволюции политической элиты.

Рассматривается эволюция политических партий, "партии власти", национальной политической элиты в первое десятилетие существования независимого Украинского государства (1991-2000 гг.).

Исследуется трансформация бывшей элиты — номенклатуры СССР — в элиту независимой Украины. Анализируются возможности украинских политических партий с точки зрения принадлежности их лидеров к политической и экономической элите. Рассматривается региональный аспект и местные особенности в формировании политической элиты по принципу партийности и землячества.

Анализируется борьба украинской элиты между регионами и центром, между разными ветками власти: президентом, руководством Верховного Совета Украины, премьер-министрами.

Дается системное теоретико-методологическое осмысление проблемы формирования политической элиты. Прогнозируется развитие политической элиты в постсоветском обществе.

Ключевые слова: политическая элита, контрэлита, номенклатура, правящие и оппозиционные партии, партия власти, группа интересов, трансформация элиты.

Kozlovskaya L.V. Comparative analysis of the formation of Ukrainian political elite in crucial stage of the XX-th century (the end of the 10-th and the 90-th years). – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by specialty 23.00.02 — Political institutes and processes. Odessa National Law Academy. Odessa, 2000.

Present work is analyses of Ukrainian political elite's formation in the 10-th and 90-th years of XX century, that is in crucial for Ukraine historical periods. The elite comparative analysis of Ukrainian People's Republic, Western Ukrainian Peoples Republic, Getman Movement and modern independent Ukraine are investigated.

The author concentrates her attention to the main general direction of this process, namely — the formation of new political elite in the period of Ukrainian State's creation. The main principles, tendencies, directions of this process are comparatived in thesis. The difficulties and specialty of modern stage of elite's political transformation are analyses.

Key words: political elite, contraelite, nomenclature, ruling parties, oppositional parties, Power's party, groups of interests, elite's transformation.